

ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВО-ФІНАНСОВИХ ГРУП – ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМОК РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ТРАНЗИТНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розвиток сучасних глобалізаційних процесів у різноманітних сферах суспільного життя, в тому числі і в економічній, при усіх тих реальних і міфічних загрозах, які вони представляють для окремих країн, передусім, економічно менш розвинутих, має сприйматися як об'єктивна закономірність еволюції сучасного світу, зумовлена не лише досягненнями і перспективами застосування інформаційних технологій, а й розвитком потужних інтегрованих корпоративних структур. Адже саме останні, представлені у світовому бізнесі різними формуваннями (крупними корпораціями з дивізіональною структурою, холдинговими компаніями, фінансово-промисловими групами, консорціумами, транснаціональними корпораціями), забезпечують організаційно інтеграцію національних господарств у світову економіку.

Чи не найбільш складною і масштабною проблемою ринкової трансформації перехідної економіки є її структурна реорганізація, тобто створення на успадкованій від попередньої системи виробничій та інфраструктурній базі ринкових інститутів, переважно підприємницьких структур, фінансово й організаційно здатних реалізувати як власний підприємницький інтерес, так і постійно забезпечувати конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг на світових ринках. Саме крупні корпорації у цій ситуації повинні розглядатися не тільки як об'єкти, але й як суб'єкти структурних та інституціональних реформ, як «стратегічні партнери» держави у її реформаційній діяльності. Врешті-решт, основу соціально орієнтованої економіки покликаний презентувати в кінцевому підсумку реформ не дрібний та середній бізнес, а радше корпоративний сектор.

Ми акцентуємо тут увагу лише на одній із крупних корпоративних структур, що забезпечує концентрацію і централізацію виробництва та капіталу, а саме на фінансово-промислових групах (ФПГ). Проблема місця й ролі ФПГ у реформуванні української економіки залишається малодослідженою, очевидно, через запізнюваність реальних реформ і практичну відсутність узагальнених емпіричних даних щодо інтегрованих корпоративних форм підприємництва. Метою нашого дослідження є визначення переваг і

можливостей ефективного використання потенціалу ФПГ у реструктуризації транзитивної економіки.

Формування ФПГ на основі злиття фінансового та промислового капіталів відображає об'єктивні стійкі тенденції розвитку сучасної економіки індустріального типу. Різноманітні капітали стають настільки взаємозалежними, що їх автономне існування втрачає сенс і логікою свого руху вони спрямовуються на створення єдиних організаційних центрів з регулюючими функціями.

Фінансово-промислові групи – це диверсифіковані багатофункціональні структури, створені шляхом об'єднання капіталів промислових підприємств, фінансово-кредитних установ, інвестиційних інститутів та інших господарських суб'єктів з метою максимізації прибутку, підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності, посилення конкурентоздатності на внутрішньому та зовнішньому ринках, зміцнення технологічних та коопераційних зв'язків, зростання економічного потенціалу кожного з учасників та групи в цілому.

Характерними рисами ФПГ є, по-перше, їх багатогалузевий, або універсальний, характер діяльності, який забезпечує гарантований доступ до фінансових, матеріально-технічних ресурсів і сприяє оперативному реагуванню на зміни ринкової кон'юнктури, і, по-друге, об'єднання юридично самостійних компаній на фінансовій основі, як правило, участі в акціонерному капіталі. Хоча в розвитку сучасних ФПГ спостерігається стійка тенденція до диверсифікації їхньої діяльності, водночас, таким структурам притаманна виражена спеціалізація, що дозволяє виділяти певні сфери їх поширення.

Гнучкість у прийнятті рішень та координація спільних зусиль у поєднанні зі стійким та довготривалим характером зв'язків між учасниками забезпечують цій підприємницькій структурі значні переваги перед іншими суб'єктами ринку. Ці переваги ФПГ проявляються насамперед у їхніх можливостях:

- організовувати спільну виробничо-господарську діяльність, реалізувати спільні науково-виробничі проекти;
- поглиблювати спеціалізацію та розви-

вати міжгалузеву і регіональну кооперацію виробництва;

- добиватися підвищення стабільності поставок та платежів;

- оптимізувати обсяги виробництва та реалізації, що узгоджуються з ринковою кон'юнктурою;

- фінансувати науково-дослідні роботи та оперативно впроваджувати їхні результати у виробництво;

- консолідувати та перерозподіляти інвестиційні ресурси, концентруючи їх на найбільш перспективних та вигідних напрямках;

- оптимізувати матеріально-фінансові потоки, зокрема, з точки зору податкових зобов'язань;

- отримувати економію на витратах завдяки трансфертним цінам, крупним масштабам виробництва;

- зменшувати потребу в обігових коштах завдяки широкому використанню товарних кредитів, векселів тощо;

- створювати умови для розширення експортних можливостей підприємств і використання ними переваг міжнародного поділу праці;

- будувати та здійснювати довгострокову стратегію розвитку на основі передбачення та формування майбутнього стану ринку.

До середини 90-х років реформації вітчизняної економіки, судячи з поширених тоді процесів розукрупнення виробничих комплексів, руйнації структур корпоративного типу та враховуючи факт відсутності корпоративного законодавства в ході приватизації, по суті ігнорували необхідність створення інтегрованих та диверсифікованих корпоративних структур. Лише наприкінці 1995 року вступив у дію Закон України "Про промислово-фінансові групи в Україні" (Закону України "Про акціонерні товариства" як базового не прийнято й досі).

Нині в економіці України все очевиднішими стають тенденції до міжгалузевої інтеграції та диверсифікації, що цілком закономірно, якщо враховувати наявний значний і мало-використовуваний промисловий, науковий та трудовий потенціал країни. При цьому ступінь зношення основних фондів сягає 50-60% і вище. За таких обставин здійснення реструктуризації національної економіки потребує виваженої структурної та промислової політики держави, яка б передбачала відповідні пріоритети розвитку та різнобічної державної підтримки окремих галузей. Однак реальна політика структурних зрушень має доволі-таки суперечливий і непослідовний характер, а відтак її ефективність є низькою.

Розв'язання багатьох структурних та інших

проблем перехідної економіки можуть взяти на себе корпоративні структури, перспективність котрих полягає у можливостях уже не на суто кредитній основі, а на базі акціонерної співучасті вирішувати стратегічні питання розвитку виробництва та підвищення його ефективності.

В специфічних умовах української дійсності налагодження системи партнерства держави та крупних корпоративних структур може й повинно забезпечити вирішення таких реформаційних завдань:

- реструктуризація економіки відповідно до критеріїв соціально-орієнтованої ринкової економіки, посилення регульованості національного господарства та забезпечення реалізації державних програм;

- протидія спаду виробництва на основі зміцнення господарських зв'язків та формування внутрішнього конкурентного середовища;

- підвищення конкурентоздатності вітчизняного виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринках;

- фінансова стабілізація та істотне поліпшення платіжної ситуації завдяки налагодженню взаєморозрахунків технологічно пов'язаних підприємств;

- реанімація інвестиційних процесів;

- підтримка малого і середнього бізнесу, який отримує в особі ФПГ не лише грізних конкурентів, але й стабільних партнерів;

- забезпечення обороноздатності держави з одночасним здійсненням конверсії ВПК і без значних втрат можливостей останнього;

- створення ефективних механізмів використання корпоративних прав держави у змішаних акціонерних товариствах;

- подолання дезінтеграції економіки як в Україні, так і в пострадянському просторі.

Реальні проблеми та тенденції фінансово-промислової інтеграції в перехідній економіці України, на наш погляд, доцільно розглянути крізь призму основних типів фінансово-промислових груп, які історично склалися в умовах розвинених ринкових відносин та в період ринкової трансформації вітчизняної економіки.

Багатий світовий досвід створення та розвитку ФПГ дає можливість класифікувати їх за різними критеріями:

- способом утворення;
- центром консолідації, або ініціатором утворення;

- організаційною будовою;
- формою виробничої інтеграції;

- масштабом діяльності.

ФПГ утворюються кількома способами:

- за ініціативою самих учасників, тобто на добровільно-договірній основі з викорис-

танням ринкових методів консолідації акціонерного капіталу;

- за рішенням державних органів влади;
- на основі міжурядових угод.

Найбільш поширеним у світовій практиці способом утворення ФПГ є добровільне об'єднання капіталів окремих учасників та заснування акціонерного товариства, яке представляє собою новостворену організаційну структуру з відповідним економіко-правовим статусом. Домінування приватної ініціативи у створенні ФПГ зумовлюється наявністю ринково-конкурентного середовища, яке спонукає до пошуку нових підприємницьких форм як засобів максимізації прибутку та досягнення таких стратегічних цілей, як забезпечення довгострокової життєздатності партнерів по групі і динамічного зростання спільної структури.

На противагу світовому досвіду Закон України "Про промислово-фінансові групи в Україні" [1] регламентує створення цих структур *лише* за рішенням уряду на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки країни, включаючи програми згідно з міждержавними договорами, а також виробництва кінцевої продукції. Зрозуміло, що визначення кінцевої продукції, необхідної на перспективу, залишено за державою. Така обмеженість Закону, звичайно ж, гальмує розвиток ПФГ, переводить об'єктивний процес фінансово-промислової інтеграції в тіньову сферу.

То ж не випадково, що за п'ять років – з моменту прийняття Закону – не зареєстровано жодної ПФГ. Лише 16.05.2001 р. постановою Кабінету Міністрів України №547 нарешті було офіційно створено вітчизняну ПФГ "Титан" з метою реалізації Комплексної програми розвитку кольорової металургії України. Для порівняння: в Росії у 1995р. уже було зареєстровано 16 ФПГ, а на початок 1999 р. їх офіційна кількість зросла до 24 [2, 21]. Зростання ФПГ у наших близьких сусідів пояснюється відсутністю жорстких дискримінаційних норм у законодавстві та наявністю певних заходів державної підтримки цих структур. Разом з тим, слід зазначити, що в міжнародній економічній практиці процедура державної реєстрації ФПГ вважається вельми штучною і тому є зайвою, оскільки сам хід ринкової еволюції готує різні способи інтеграції фінансового і промислового капіталів, забезпечення економічної єдності самостійних господарських суб'єктів.

В залежності від центра консолідації капіталу, який ініціює створення спільної структури, ФПГ умовно поділяють на банківські, промислові та торговельні.

Центром «банківської» ФПГ виступає кредитно-фінансова організація. Прагнення банків до співробітництва з промисловими підприємствами диктується бажанням диверсифікувати свою діяльність, розширити коло клієнтури, знизити інвестиційний ризик. Акціонерний контроль над промисловими компаніями відкриває для банків також можливість розширення свого впливу на ринках лізингових, факторингових, страхових та інших фінансових послуг. ФПГ цього виду вирізняються широкою багатоманітністю партнерів, які можуть бути зовсім не пов'язані один з одним виробничою кооперацією чи іншими господарськими інтересами.

Промислово кооперовані ФПГ – це ініціативні групи, об'єднуючі промислові підприємства, які здебільшого володіють високим виробничим потенціалом, задля реалізації спільних інвестиційних проектів, зміцнення коопераційних зв'язків та реалізації програми їх взаємодії з фінансовими структурами.

У випадку, коли співробітництво учасників ФПГ зводиться до кооперації у постачальницько-збутовій сфері, центром консолідації капіталів виступають торговельні компанії. Багатьма товаровиробниками усвідомлена необхідність тісної кооперації з потужними і спеціалізованими у сфері постачання та збуту фірмами, що дає їм змогу ефективно впливати на ринок через контроль не лише над виробничим, а й розподільчим циклом.

У цьому зв'язку вельми упередженою виглядає зміна назви фінансово-промислової групи на промислово-фінансову групу (ПФГ) у зазначеному вище Законі. Така зміна продиктована політичними міркуваннями, адже вона віддає пріоритет промислового потенціалу країни, відсуваючи фінансові інститути на другий план. Це суперечить практиці, оскільки банки, придбавши в ході приватизації значні пакети акцій промислових підприємств, зацікавлені у закладенні довгострокової основи своєї діяльності у виробничій сфері.

Еволюцією ринкових відносин напрацьовано чимало інструментів інтеграції підприємств-учасників ФПГ, які визначають тип її організаційної структури. За організаційною будовою виділяються "м'які" (консорціум, асоціація, союз) та "жорсткі" (холдинг, концерн) моделі ФПГ. Вибір типу організаційної будови ФПГ визначається відносинами власності у групі, фінансовими зв'язками між її учасниками, сукупністю договірних та неформальних взаємних зобов'язань, метою створення та напрямками розвитку.

Основними механізмами консолідації капіталу і створення ФПГ є:

- холдингова форма управління акціонерним капіталом групи;
- довірче управління головним підприємством акціями учасників ФПГ;
- взаємне володіння акціями учасників групи;
- довгострокові фінансові зв'язки підприємств;
- спільне відкриття акціонерної компанії (головного підприємства, торгового дому тощо).

Холдинговий механізм групової організації домінуючий у створенні й функціонуванні багатьох зарубіжних ФПГ як на національному, так і транснаціональному рівнях. Холдинг, як організаційна форма ФПГ, передбачає наявність материнської та дочірніх компаній. Перша володіє другими, маючи у їхньому статутному капіталі контрольні пакети акцій. Така система участі в капіталі гарантує головній компанії здійснення контролю над іншими підприємствами, причому цей контроль має в основному стратегічний характер. Холдингова група створюється шляхом поглинання (скупки) чи відкриття нових, залежних по власності підприємств. Концерн як інтегрована корпоративна структура, що також базується на системі участі, відрізняється від чистого холдингу наявністю спільних взаємовигідних контрактів, угод, що передбачають делегування окремих управлінських функцій головній компанії.

Створення ФПГ холдингового типу в Україні гальмується недостатністю власного капіталу для придбання значних, а тим більше контрольних пакетів акцій інших підприємств по лінії кооперації; небажанням поступитися частково самостійністю, підживлюваним ілюзорними сподіваннями на зміну політико-економічної ситуації в країні.

Найбільш поширеною формою інтеграції підприємств в Україні поки що є формування "м'яких" асоціативних структур, що базуються на договірних засадах. Це пояснюється, перш за все, відносною оперативністю та дешевизною цього способу згуртування учасників спільної діяльності, а також мотивацією до об'єднання з виробниками спорідненої продукції. Тому для таких корпоративних формувань договір про створення групи – це свого роду засновницький договір простого товариства, загальними справами якого займається головна компанія. Взагалі основою функціонування ФПГ даного типу здатна слугувати ціла система договорів про спільну діяльність, облік реалізації яких покладається на певну

структуру.

Орієнтація на ту чи іншу із названих форм організації ФПГ істотно залежить і від вибраної цільової стратегії об'єднання капіталів. Досвід інших країн показує, що як тільки можливості забезпечення керованості групою більш "м'якими" механізмами вичерпуються, ФПГ трансформуються у більш жорсткі, холдингові форми.

Різні за формами організації ФПГ забезпечують різний ступінь інтеграції виробництва. За характером інтеграції виділяються вертикально інтегровані, горизонтально інтегровані ФПГ та групи конгломератного типу. Вертикальні ФПГ об'єднують підприємства, зайняті виробництвом одного виду продукції на різних стадіях технологічного процесу. Горизонтальні ФПГ – це групи, які об'єднують виробників однорідної і взаємозамінюваної продукції. Завдяки такій інтеграції забезпечується поєднання комбінування виробництв та їх диверсифікації, тобто формування повних технологічних циклів водночас у кількох галузях. Банки у таких структурах відіграють, в основному, роль фінансових посередників. Принагідно зазначимо, що утворення саме горизонтальних ФПГ підпадає, в першу чергу, під жорсткий антимонопольний контроль. Конгломератні ФПГ об'єднанням різнопрофільних підприємств намагаються знизити ризики та підвищити прибутковість. Тому роль фінансових установ у них більш значна: від вибору об'єктів інвестування до управління поточною діяльністю підприємств.

Законодавство про ПФГ в Україні, на жаль й очевидно через монопольну пересторогу, вводить значні галузеві обмеження щодо створення та діяльності її головного підприємства. Забороняється формування ПФГ у сфері торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, матеріально-технічного постачання, транспортних послуг. До того ж накладено табу на участь банку як консолідуючого ядра ПФГ, хоча саме такий тип групи у світі найперспективніший. Більше того, у складі ПФГ дозволено бути тільки одному банку, а це не враховує низьку капіталізацію українських банків, можливості участі в групах західних партнерів.

За масштабами діяльності ФПГ можуть обмежуватися окремими регіонами, виходити на загальнонаціональний та міжнародний рівень. Реальна вигода від створення ФПГ переконує нас в існуванні таких структур в Україні де-факто хоча б на регіональному рівні. Разом з тим, існують значні потенційні можливості для розгортання діяльності

національних ФПГ, зокрема у виробництві морських суден, літаків, ракет, тепловозів тощо. Ще на момент прийняття Закону про ПФГ урядом передбачалося створення в Україні близько 40 груп [3, 18].

Отже, промислово-фінансові групи як інтегровані корпоративні структури в транзитивній економіці покликані слугувати своєрідним каркасом структурних та інституціональних змін, оскільки саме вони уможлиблюють ефективний розвиток крупного виробництва та завоювання конкурентних переваг на світовому ринку. Для цього потрібно, передусім, корпоративне законодавство привести у відповідність з реальними

потребами перехідної економіки, а також визначити та реалізувати адекватну вітчизняним умовам стратегію і тактику структурних змін в економіці.

Список літератури

1. Закон України "Про промислово-фінансові групи в Україні", від 21.11.1995 року.
2. Чекмарева Е. Банки в финансово-промышленных группах: настоящее и перспектива// Российский экономический журнал.-1999.-№7.- С.20-27.
3. Бик І., Чумаченко М., Саломатіна Л. Чи бути фінансово-промисловим групам в Україні?// Економіка України.-1997.-№5.- С.15-24.

SUMMARY

Anatoli Sirko

CREATION OF INDUSTRIAL-FINANCIAL GROUPS – IMPORTANT TREND OF STRUCTURAL REORGANIZATION TRANSITIV ECONOMICS

The advantages of financial-groups are researched in the market economy and their role in the development of structure rebuilding intermittent economy. The problems coming –to be of PFG in Ukraine are defined and possibilities of Their Solutions.